

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ТЕКСТІВ ІЗ ЗАКЛИКАМИ ДО ПІДРИВУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ, ПОРУШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ І НЕДОТОРКАНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У ситуації, коли наша держава зіштовхнулася зі значною кількістю загроз з боку рф, серед яких загрози інформаційного тероризму і екстремізму становлять вагому частку існуючих небезпек, збільшилась кількість кримінальних проваджень за фактами вчинення таких злочинів. Розслідування практично кожного із них неодмінно пов'язане із потребою використання спеціальних знань для забезпечення повноти, всебічності, об'єктивності і водночас дотримання розумних строків проведення досудового розслідування. Особливістю значної кількості сучасних експертних досліджень, що проводяться за кримінальними провадженнями про злочини екстремістської спрямованості, є те, що їхніми об'єктами виступають продукти мовленнєвої діяльності, які знаходять свій вираз в усному чи писемному мовленні і зберігаються на матеріальних носіях в графічній або у цифровій формі. Експертному дослідженню підлягають як самі матеріальні носії, так і мовленнєвий продукт, що зберігається на них.

Метою статті є аналіз практики використання можливостей судової експертизи з метою дослідження текстів під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з публічними закликами до вчинення протиправних дій, спрямованих на підриє конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України, а також розкриття можливостей судової лінгвістичної експертизи та обґрунтування необхідності проведення комплексних психолого-лінгвістичних досліджень текстів із закликами до вчинення протиправних дій, а також забезпечення правомірності розв'язання правових питань під час проведення таких експертиз.

У статті обґрунтовується, що найважливішим інструментом виявлення, розслідування й доказування фактів екстремістської діяльності, спрямованої на підриє конституційного ладу, територіальної цілісності і недоторканості України є судові експертизи й експертні дослідження. Прояви мовленнєвого екстремізму стають частими об'єктами дослідження в судово-лінгвістичній експертизі. При перекладі ознак таких екстремістських злочинів на метамову лінгвістичної семантики виокремлюють дві групи ознак – семантичні та прагматичні. Завдяки впровадженню методики проведення судової лінгвістичної та психолого-лінгвістичної експертизи матеріалів за кримінальними провадженнями, пов'язаними з розслідуванням фактів закликів до екстремізму й тероризму, сучасні експерти озброєні системою лінгвістичних категорій й методів, котрі необхідно використовувати в дослідженні висловлювань, які потрапили до правової сфери. Судові експертизи за такими кримінальними провадженнями є й засобом правозахисної діяльності, оскільки від об'єктивної, методично

правильної експертної оцінки спірного матеріалу залежить правильність його правової кваліфікації. В силу вербальної природи об'єктів експертних досліджень органами досудового розслідування найчастіше призначаються судові лінгвістичні, психологічні, психолого-лінгвістичні та інші експертизи, а також різноманітні варіанти комплексних досліджень.

Ключові слова: кримінальне провадження, судова експертиза, лінгвістична експертиза, психолого-лінгвістична експертиза, компетенція експерта, заклики до вчинення протиправних дій, тексти із закликами до вчинення злочинів.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічного, політичного й соціального розвитку вітчизняного суспільства, оновлення державних і соціальних інститутів на фоні повномасштабної військової агресії з боку рф й складних політичних процесів, які створюються й підтримуються недружніми країнами стосовно нашої держави, зростає значення інформаційної складової національної безпеки України. На рівні суспільства й держави інформаційна безпека покликана забезпечити захищеність і, як наслідок, сталість та стійкість основних сфер життєдіяльності, зокрема, сфери державного і військового управління, економіки, науки, а також суспільної свідомості від небезпечних дестабілізуючих і деструктивних інформаційних впливів. Розповсюдження деструктивних матеріалів становить загрозу національним інтересам України, оскільки здатне спровокувати значні соціальні конфлікти в економічній, політичній, релігійній та інших сферах суспільного життя, а також посягнути на конституційний лад, територіальну цілісність і незалежність держави¹.

У Кримінальному кодексі України (КК України) передбачено відповідальність за низку злочинів, об'єктивна сторона яких полягає у вчиненні публічних закликів до вчинення злочинних дій. В Законі йдеться про публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч.ч. 2, 3 ст. 109 КК), до зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України

(ст. 110 КК), до вчинення терористичного акту (ст. 258–2 КК) та ін. Крім того, відповідний розділ КК України було доповнено статтями, що встановлюють кримінальну відповідальність за низку нових для нашого законодавства злочинів: колабораційну діяльність; пособництво державі-агресору; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, а окремі статті зазнали змін. Тим самим запроваджено кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором в інформаційній, освітній, політичній, військовій, адміністративній, господарській та трудовій сферах.

Для практики вітчизняного кримінального судочинства такі злочини є новими, але їх кількість невпинно зростає, як зростає й кількість осіб, що притягаються до відповідальності за їх вчинення. Так, за даними Державного бюро розслідувань (ДБР), станом на грудень 2022 року було відкрито 1206 кримінальних проваджень щодо захисту національної безпеки, з них 967 – за ст. 111 КК України (державна зрада), 193 – за ст. 111–1 КК України (колабораційна діяльність), 15 – за ст. 111–2 КК України (пособництво державі-агресору); 11 – за ст. 109 КК України (захоплення державної влади); 10 – за ст. 114–2 КК України (несанкціоноване поширення інформації про переміщення ЗСУ); 2 – за ст. 114 КК України (шпигунство)².

¹ В Тиква, Окремі правові проблеми протидії розповсюдженню деструктивних матеріалів у мережі Інтернет в Україні. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: Науково-практична конференція (Київ, НА СБУ, 2019) 133.

² Понад 1200 кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ нацбезпеки розслідує ДБР <<https://>

Особливістю експертного дослідження об'єктів, які проходять за кримінальними провадженнями зазначених категорій злочинів, є те, що майже завжди для їх дослідження потрібно призначати комплексні судові експертизи, беручи до уваги не лише технічний, а й змістовний компонент та його спрямованість при використанні таких засобів злочинцями. Зазначені проблеми вимагають їх належного наукового опрацювання, вироблення єдиних наукових підходів до їх розуміння і обрання правильних шляхів для практичного розв'язання.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Завданням лінгвістичної експертизи є діагностика наявності в тексті «складу мовленнєвого правопорушення». Це вимагає від експерта підтвердження або спростування реалізації в цьому тексті мовленнєвих актів «заклику» або «пропаганди», змістове наповнення яких відповідає диспозиції тих чи інших статей КК України. У кримінальних провадженнях про заклики до війни, повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, захоплення державної влади, зміни меж території або державного корону, вчинення терористичних актів, колабораційної діяльності та інших передбачених законом протиправних дій експертиза має встановити, по-перше, чи реалізовано в тексті мовленнєвий акт заклику і, по-друге, якщо так, то яким є його зміст, а у справах про пропаганду протиправних дій – чи реалізовано в тексті мовленнєвий акт пропаганди і який його конкретний зміст. Оцінка змістовного наповнення й спрямованості змісту таких текстів потребує використання спеціальних знань в галузі не лише лінгвістики, а й психології і надання їм відповідного наукового тлумачення. Тому лінгвістичний і психолінгвістичний аспект відповідного кримінально-правового поняття повинен враховуватися під час кримінально-правової кваліфікації дій

особи, яка вчинила будь-який із злочинів, в яких публічні заклики до вчинення злочинних дій виступають ознакою об'єктивної сторони складу цього злочину. Теоретичні й методологічні основи судово-лінгвістичної експертизи на сьогодні відображені в працях вітчизняних і зарубіжних вчених О. Борисової, О. Баранова, Т. Будко, С. Вула, В. Гапончук, О. Горошко, О. Дамбраускайте, О. Єрмолаєва, А. Мартинюка, О. Ощепкової, Ю. Прадіда, Л. Свиридової та інших науковців. В наукових працях цих вчених розглядаються питання сутності судово-лінгвістичної експертизи, її видів, комплексності експертних досліджень, проблем оцінки висновку експерта слідчим, прокурором, судом. Водночас багато які з питань цієї багатогранної проблеми потребують додаткового висвітлення й обговорення науковцями та практиками.

Метою статті є аналіз практики використання можливостей судової експертизи з метою дослідження текстів під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з публічними закликами до вчинення протиправних дій, спрямованих на підриг конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України, а також розкриття можливостей судової лінгвістичної експертизи та обґрунтування необхідності проведення комплексних психолого-лінгвістичних досліджень текстів із закликами до вчинення протиправних дій, а також забезпечення правомірності розв'язання правових питань під час проведення таких експертиз.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сьогодні в умовах майже роковин повноцінної масштабної агресії РФ проти нашої держави інформаційна політика зосереджена на реалізації системи заходів щодо протидії руйнівному інформаційному впливу, насамперед: запобігання інформаційним загрозам (викликам) шляхом здійснення превентивних заходів із за-

безпечення інформаційної безпеки держави; виявлення інформаційних загроз та деструктивних впливів, що полягає у систематичному моніторингу, аналізі й прогнозуванні появи реальних або потенційних інформаційних загроз; ліквідація наслідків негативних інформаційних впливів; встановлення вини й притягнення до заслуженої кримінальної відповідальності осіб, причетних до публічних закликів до вчинення протиправних дій, спрямованих на підризу конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України.

Необхідно враховувати те, що питання щодо наявності й достатності за змістовним наповненням ознак кримінального правопорушення як підстав для початку кримінального провадження¹, а також даних про конкретні елементи складу певного кримінально караного діяння, які зазначені у відповідній статті кримінального закону, повинні вирішувати слідчий та прокурор у кожному конкретному випадку, враховуючи індивідуальні особливості й конкретні обставини вчинення протиправного діяння. Такі рішення приймаються зазвичай після оцінки матеріалів оперативних підрозділів процесуальними особами на підставі імовірних знань², а не доказів, яких до початку досудового розслідування зазвичай ще немає. Вітчизня-

ний законодавець у ст. 84 КПК України веде мову про «докази у кримінальному провадженні», отже до внесення відомостей про кримінальне правопорушення і до початку кримінального провадження доказів немає і не може бути³. Специфіка розслідування злочинів екстремістської спрямованості зумовлює необхідність використання спеціальних знань у формі експертного дослідження різноманітних об'єктів, які є або предметом злочинного посягання, або знаряддям чи способом вчинення таких злочинів. Для розв'язання важливих питань, що мають значення для вивчення обставин вчинення такого злочину, експертні дослідження стають важливими не лише тоді, коли вони безпосередньо встановлюють знаряддя та спосіб дії певної особи чи осіб, але й тоді, коли вказують на спосіб дії злочинців опосередковано, тобто на підставі виявленого експертним шляхом матеріального зв'язку – фізичної взаємодії декількох матеріальних об'єктів, тіл, інформаційного впливу на певні процеси тощо. Задачі забезпечення розслідування необхідним інформаційно-технологічним інструментарієм носять виразний комплексний характер, а їх вирішення потребує широкого спектру спеціальних знань відповідних фахівців в галузі комп'ютерно-технічних, лінгвістичних, та інших родів і видів судових експертиз⁴.

¹ М А Погорецький, Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання (2015) 1 *Вісник кримінального судочинства* 93–103.

² М А Погорецький, Кримінально-правова оцінка оперативно-розшукової інформації у справах про злочини проти особи (2001) 16 *Вісник Ун-ту внутрішніх справ* 30–35; М А Погорецький, Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: монографія (Київ, РВВ НА СБУ, 2004) 232; М А Погорецький, Кримінально-процесуальна оцінка матеріалів оперативно-розшукової діяльності (2007) 1 *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* 121–129; М А Погорецький, Кримінально-правова оцінка матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) / відп. ред. В В Коваленко, Є В Моїсєєв, В Я Тацій, Ю С Шемшученко (Київ, Атіка, 2010) 414; М А Погорецький, Актуальні питання теорії доказів. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 грудня 2012 р., м. Київ (Харків, Видавець Строков Д. В., 2013) 15–22.

³ М А Погорецький, Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія (Харків, Арсіс ЛТД, 2007) 464–496; М А Погорецький, Докази у кримінальному процесі: проблемні питання (2011) 1 (3) *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право» <<http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>> дата звернення 18.09.2022.

⁴ М А Погорецький, Д Б Сергєєва (за ред.), Криміналістична тактика: навч. посіб. (Київ, Алерта, 2017) 244. І Гора, В Колесник, Використання сучасних експертних технологій для вирішення окремих задач у традиційних криміналістичних експертизах (2020) 65 *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник* 32.

Науковці й практики вказують на те, що розвиток наукового знання дає можливість виокремлювати зумовлені потребами практики нові об'єкти криміналістичного та судово-експертного дослідження. Сучасні потреби досудового розслідування й судового розгляду матеріалів певних кримінальних проваджень уособили мовленнєву діяльність в окремий об'єкт дослідження, який вимагає багатоаспектного аналізу за різноманітними його проявами – мовленнєвими слідами, які зафіксовані на різноманітних матеріальних носіях. Для практичної діяльності із досудового розслідування суттєве значення має не лише ідентифікація особи, яка графічно зафіксувала писемне мовлення (почеркознавство) чи створила твір (авторознавство), особи, яка промовила усне мовлення (фоноскопія, акустика, лінгвістика), а й діагностика її психологічних й соціологічних характеристик. Останніми роками з'явилась необхідність «розшифрування» усного й писемного мовлення для встановлення не лише змісту, а й контексту, підтексту, семантики, мети, спрямованості на певну групу респондентів тощо¹. Тут переплітаються питання лінгвістики, психолінгвістики, психології, семантики та ін.

За даними вітчизняної вченої В. Гапончук, яка вивчила й проаналізувала 100 вироків суду, де особі ставилося у вину вчинення публічних закликів до вчинення злочинних дій, було встановлено що у 85% випадків публічні заклики до вчинення злочинних дій поширювалися через мережу Інтернет, у 70% випадків такі публічні заклики поширювалися через соціальні мережі: «Вконтакті» (53%), Facebook (9%), «Однокласники» (8%). До того ж, публічні заклики до вчинення злочинних дій містилися переважно у виді письмового тексту (запису, статті, посту) – 43% випадків, відеоматеріалу (відеозапису) – 13% випадків, зобра-

ження (фотоматеріалу) – 15% випадків. Аналіз вироків суду показав, що у більшості кримінальних проваджень відносно вчинення особою публічних закликів до вчинення злочинних дій призначалося проведення семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи, висновок якої використовувався як доказ у відповідному провадженні².

Аналіз слідчої і судової практики дає можливість класифікувати злочини, при розслідуванні яких експертні дослідження мовленнєвого продукту здійснюються найчастіше й мають важливе доказове значення. В першу чергу ми виділяємо ті злочини проти основ національної безпеки України, в котрих мовленнєва діяльність є предметом злочинного посягання, тобто частиною об'єктивної сторони, а також ті, при вчиненні яких в мовних актах відбивається психічна діяльність суб'єкта злочину, що свідчить про його умисел, мотиви й мету. Оскільки об'єктивну сторону таких злочинів як публічні заклики, що спрямовані на підрив конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України становлять усні чи письмові мовленнєві дії екстремістського, дифамаційного, провокаційного характеру, то ще в процесі контррозвідувальної чи оперативно-розшукової діяльності, тобто до відкриття кримінального провадження і внесення даних до ЄРДР, має бути надана оцінка характеру мовленнєвого продукту для встановлення підстав початку досудового розслідування.

Для правильної кваліфікації таких протиправних діянь навряд чи можна спиратися на думки лише пересічних носіїв мови, якими виступають самі слідчі або оперативні працівники, а необхідним є залучення професійних спеціальних знань у тій галузі науки, яка займається мовою й мовленням. Адже зміст усного або писемного мовлення не завжди може бути оцінений однозначно оперативним

¹ С Кушниренко, А Харатишвили, Использование результатов лингвистической экспертизы в доказывании по уголовным делам (2019) // *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice* 201.

² В Гапончук, Публічні заклики до вчинення злочинних дій: лінгвістичний аналіз (2018) 1 (11) *Історико-правовий часопис* 109.

працівником, слідчим, прокурором, тому з'являється необхідність у спеціальній лінгвістичній оцінці мовленнєвого акту. Проте необхідно пам'ятати, що постановка експерту питань, котрі передбачають юридично кваліфікаційні оцінки наданого на дослідження тексту, не допускається, оскільки така оцінка має даватися органом досудового розслідування та судом. Спеціаліст-лінгвіст, судовий експерт не вирішує питань правової оцінки та юридичної кваліфікації дій особи.

На практиці лінгвістичні знання за кримінальними провадженнями, пов'язаними із словесним екстремізмом, інколи використовують як вторинні, як деяке доповнення до психологічних, політичних, юридичних та ін. Проте, не зменшуючи значення інших галузей знань у такому складному питанні, необхідно все ж таки розглянути їх з позиції лінгвістичної експертизи, яка базується на філології – науці, котра вивчає «слово». Адже спеціальні знання саме філологічної науки, лінгвістики дають можливість не лише для здійснення первинної діагностики тексту на предмет наявності в ньому мовленнєвих деліктів, а й для їх інтерпретації, спрямованості, встановлення авторства анонімних текстів екстремістської спрямованості тощо. По суті лінгвістична експертиза – це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних об'єктів для з'ясування питань, що можуть мати юридичні наслідки. Слово, сказане і написане за певних обставин, стає дією, яка передбачає юридичні наслідки. Її предметом є текст як складник відповідного дискурсу, комунікативна норма, яка виводиться на підставі чинних дискурсивних практик, її варіювання і юридично релевантні відхилення від неї¹. Іншими словами, судова лінгвістична експертиза – це процесуально регламентоване експертне лінгвістичне дослідження формально-мовного й змістовно-смыслового боків мовленнє-

вого твору з метою виявлення словесних конструкцій й смислових одиниць тексту, що підпадають під ознаки конкретного протиправного діяння, відповідальність за котре передбачена відповідною законодавчою нормою.

За значної потреби правоохоронних органів у залученні спеціальних лінгвістичних знань сьогодні має місце ситуація, коли із явищ епізодичних лінгвістична експертиза перейшла до групи судових експертиз, які стають необхідними за такими категоріями кримінальних проваджень, де без залучення спеціальних лінгвістичних знань неможливе або вкрай утруднене встановлення складу злочину, що вчиняється шляхом усного чи писемного мовлення. До таких насамперед відносимо колабораційну діяльність, публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, публічні заклики до вчинення дій, пов'язаних із посяганнями на територіальну цілісність і недоторканість України.

Сьогоднішня проблема полягає в тому, що іноді трапляються випадки, коли для проведення лінгвістичних експертиз працівниками оперативних підрозділів залучаються особи, які не мають відповідної судово-експертної підготовки, зокрема це журналісти, філологи, викладачі вишів та ін., які не завжди чітко уявляють коло своїх експертних обов'язків й не в повній мірі усвідомлюють відповідальність за зроблені ними висновки. У таких висновках часто фігурують неперевірені версії, здогадки, гіпотези, суб'єктивні думки дослідників тощо. Спіратись на подібні висновки при прийнятті рішення про здійснення початку досудового розслідування не варто.

Найбільш багатий досвід в експертному дослідженні текстів, що містять заклики, спрямовані на підлив конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України, накопичили експерти в галузі лінгвістичної експертизи, які працюють в державних

¹ Л Ажнюк, Лінгвістична експертиза як юридичний інструмент (2017) 66 *Мовознавчі студії* 14.

експертних установах, зокрема в Інституті спеціальної техніки та експертизи СБ України. Судовий експерт-лінгвіст встановлює, чи є в конкретному тексті власне заклики і яким є зміст цих закликів, який вони мають характер та на яку аудиторію спрямовані тощо. Експертиза діалогічного тексту (записи переговорів, розмов, інтерв'ю, обмінів СМС-повідомленнями та ін.) зазвичай має завданням виявити висловлювання, що спонукають адресата до вчинення певних дій, виявити приховані засоби мовленнєвого впливу на особу, встановити, в чому саме полягає такий вплив і т. ін.

Ми підтримуємо позицію вітчизняної вченої Т. Будко стосовно того, що судово-лінгвістична експертиза писемного мовлення визначає фактичні дані про особу автора тексту, про умови створення мовленнєвого повідомлення та про його змістовне наповнення й стилістичне оформлення. Іншими словами, судово-лінгвістична експертиза писемного мовлення надає інформацію стосовно учасників мовленнєвого акту, умов його перебігу, семантико-стилістичних особливостей та співвіднесеності з дійсністю його результату (тексту). Нею правильно підкреслюється, що судово-лінгвістична експертиза писемного мовлення, будучи цілісною за завданнями, поділяється на авторознавчу, якою вирішується питання щодо автора (виконавця) тексту, і семантико-стилістичну експертизу, якою вирішуються питання встановлення об'єктивного змісту тексту в цілому, окремих його висловів і слів у контексті, особливостей стилістичного оформлення тексту, фактів запозичання або використання в ньому інших мовленнєвих джерел тощо¹.

Сьогодні і в окремих наукових публікаціях, і в нормативно-правових актах, зокрема в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій Мін'юстом України, лінгвістичну ек-

пертизу віднесено до криміналістичних видів експертиз, й навіть пропонують виокремити таку підгалузь криміналістичної техніки як криміналістичне мовознавство. Ми не вважаємо це правильним, і підтримуємо позицію Т. Будко в тому, що судово-лінгвістична експертиза насправді за своєю природою не є криміналістичною, вона просто, окрім базових лінгвістичних знань, увібрала в себе теоретичні та методологічні знання криміналістики та судової експертології, підпорядкувавши весь комплекс наявних знань, методів дослідженню специфічних об'єктів і вирішенню специфічних питань. У той же час визначальною для судово-лінгвістичної експертизи є не криміналістика, а лінгвістика, криміналіст (який не має філологічної освіти) не може її здійснювати повноцінно, а в певних питаннях взагалі².

Саме текст і невербальні компоненти екстремістських матеріалів є головним предметом дослідження і основним джерелом доказів за кримінальними провадженнями про злочини екстремістської спрямованості. При цьому визначення смислової направленості спірного тексту є попередньою й обов'язковою умовою юридичної оцінки діяння як протиправного. Тлумачення й інтерпретація смислу усного висловлювання або письмового тексту потребує обов'язкового залучення спеціальних лінгвістичних знань не лише у випадках використання маніпулятивних прийомів мовленнєвого впливу на аудиторію, а й для виявлення рефлексованої аудиторією пропаганди, закликів до вчинення тих або інших дій, загроз і підбурювання, виправдання чи обґрунтування необхідності здійснення протиправної діяльності.

Приймаючи рішення про залучення експерта для проведення судової лінгвістичної експертизи, необхідно враховувати, що судовий експерт може встановити лише мету повідомлення у самому продукті мовленнєвої діяльності. Тоб-

¹ Т. Будко, Лінгвістична експертиза в *Експертизи у судочинстві України* (Юрінком Інтер 2015) 475–476.

² Т. Будко, Судово-лінгвістична та несудова (наукова) лінгвістична експертизи (теоретико-правові аспекти) (2016) 61 *Криміналістика і судова експертиза* 308.

то – мовленнєву чи комунікативну мету. До встановлюваних експертом фактичних даних не входять явища правового характеру, що визначають склад кримінального правопорушення, його кваліфікацію, елементи складу – об'єкт, суб'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону, включаючи форму вини. Проте висновок експерта стає джерелом доказів, тією базою, на котрій ґрунтуються як докази події правопорушення, так і його права кваліфікація. Експерт не може і не дає юридичну кваліфікацію діянням, він встановлює спеціальні ознаки тексту, що мають значення для кримінального провадження. Визначення ж мети та наслідків вчинення діяння входить до компетенції слідчого, а не експерта. Слідчий, враховуючи у сукупності з іншими доказами лінгвістичні та психологічні ознаки тексту, встановлює кваліфікуючі ознаки діяння і дає його повну правову оцінку та юридичну кваліфікацію правопорушення у відповідності до чинних норм кримінального закону.

При формулюванні запитань до експерта стороні кримінального провадження необхідно керуватися такими правилами: по-перше, питання має бути поставлене таким чином, щоб його формулювання не припускало подвійного тлумачення; по-друге, питання не може виходити за межі спеціальних знань експерта. При залученні експерта до надання висновку й формулюванні запитань важливо чітко розмежувати повноваження експерта, який дає висновок на основі спеціальних знань і суб'єкта, який кваліфікує мовленнєвий акт як правопорушення з урахуванням його об'єктивної та суб'єктивної сторони. До компетенції експерта-лінгвіста відноситься виявлення у тексті висловлювань, в котрих екстремізм чи його різновиди згадуються як явище, а також тлумачення й інтерпретація їх семантики.

Останнім часом у публікаціях обговорюється питання меж компетенції ек-

перта в галузі лінгвістичного (семантико--текстуального) дослідження писемного мовлення щодо вирішення зазначених завдань. До компетенції лінгвіста не входить установлення реальних (некомунікативних) намірів мовця, оскільки це питання пов'язано зі встановленням форми вини. В окремих публікаціях висловлюється думка, що повноцінним буде висновок, коли експерт проведе комплексне лінгвістичне й правове дослідження, оскільки сьогодні формально вказане комплексне експертне дослідження мають право проводити всі, хто отримав кваліфікацію судового експерта за відповідною спеціальністю, тому що пройшли спеціальну перепідготовку з елементами юридичних знань, а фактично – лише особи з двома освітами (філологічною та юридичною) або ті, хто крім філологічної освіти, мають науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук¹. Але, як правильно зазначає Л. Свиридова і чію позицію ми підтримуємо, з цим не можна погодитися, оскільки запропоноване суперечить принципу об'єктивності проведеного дослідження, тому що експерту необхідно аргументувати одержану шляхом дослідження інформацію та оцінити її, застосувавши спеціальні знання в галузі лінгвістики, не виходячи за рамки цієї галузі знань. До компетенції експертів-лінгвістів належить вирішення таких завдань: про форму висловлювання, що містить відомості (твердження, припущення, думка, оціночне судження); характер відомостей, що містить висловлювання; співвіднесеність цих відомостей з певною фізичною/юридичною особою². Розв'язання правових питань слід визнати виходом за межі компетенції судового експерта.

Прояв мовленнєвого екстремізму є доволі частим об'єктом дослідження в сучасній практиці роботи оперативних та слідчих підрозділів СБ України. Перед працівниками правоохоронних

¹ Т Будко, Теоретичні аспекти експертної методики кримінально-правової оцінки інформації, яка міститься в текстах мовних повідомлень (2013) 58 (1) *Криміналістика і судова експертиза* 222.

² Л Свиридова, Лінгвістична експертиза мовлення на сучасному етапі її розвитку (2018) 2 *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету в внутрішніх справах* 123.

органів стоїть питання не лише встановлення змістового наповнення тексту, а й його спрямованості, використаних засобів впливу на читача або аудиторію з метою спонукання до певних протиправних і на шкоду інтересам держави дій. Тут на поверхні лежать питання психології, психологічного впливу шляхом оприлюднення закликів за допомогою мовленнєвих засобів. Отже, виникає питання про доцільність саме комплексного психолого-лінгвістичного дослідження об'єктів комунікації. Справа в тім, що різноманітні стратегії, тактики, інструменти міжособистісної взаємодії здійснюються за допомогою мовлення, проте мають психологічну природу, базуються на психологічних закономірностях й тому повинні досліджуватися в межах системно-динамічного підходу. Якщо лінгвістичний аналіз проводиться в межах комплексної психолого-лінгвістичної експертизи мовленнєвого матеріалу, то він доповнюється психологічним аналізом. Подібно до того, як компоненти лінгвістичного аналізу пов'язані в єдину методологічну структуру, психологічний аналіз також становить собою єдине ціле і містить в собі: оцінку того, що було сказане, аналіз комунікативної ситуації, спосіб впливу автора мовленнєвих закликів до вчинення злочинних дій на адресата. Метою як лінгвістичної, так і психолого-лінгвістичної експертизи текстів, що містять заклики до вчинення протиправних дій, спрямованих на підриг конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, слугує об'єктивна фіксація конкретних мовленнєвих дій. Саме це має бути відображеним у висновку комплексної психолого-лінгвістичної експертизи.

Висновки. Завдяки впровадженню методики проведення судової лінгвістичної експертизи матеріалів, що містять заклики до вчинення протиправних дій, спрямованих на підриг конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, здійснюється об'єктивна фіксація й надається оцінка конкретних мовленнєвих дій. Сьогодні

експерт озброєний системою лінгвістичних категорій і методів, котрі необхідно використовувати в дослідженні висловлювань, що потрапили до правової сфери. При перенесенні ознак злочину, що відображені у кримінальному законодавстві, на метамову лінгвістичної семантики, виокремлюють дві особливі групи ознак, котрі мають цікавити експерта і, відповідно, мають значення для правової оцінки досліджуваних фактів слідчим, прокурором, захисником, судом. Перша група – семантичні ознаки, оскільки текст із закликами до вчинення протиправних дій у прямій або побічній формі містить слова й твердження у певному контексті, що виражають погрози, пропаганду насильства, приховану мотивацію тощо. Предметом дослідження під час семантико-текстуального аналізу є зміст повідомлення, а саме: зміст понять, лексичне значення слів або словосполучень, використаних в тих або інших текстах, їх стилістична забарвленість, смислове навантаження, характер інформації, що міститься в текстах, тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановлення фактичних даних про автора (мовця), про його мовленнєву особистість. Інша група ознак – прагматичні, тобто встановлення мети, інтенції, реакції та ін. У прагматичному аспекті мовленнєве висловлювання розглядається як одиниця комунікації, що детермінована потребами спілкування. Загальноприйнятим в психолого-лінгвістичній експертизі стало формування запитання так, щоб у ньому було відображено лінгвістичні та психологічні аспекти тих феноменів, котрі в праві мають назву, що передається в словесній формі певним чином, наприклад, «спонукання ворожнечі», «пропаганда насильства» та ін. Разом із тим, експертний висновок як лінгвістичної, так і психолого-лінгвістичної експертизи в жодному разі не має містити в собі юридичної оцінки, котру вправі виносити лише орган досудового розслідування та суд.

REFERENCE LIST

BIBLIOGRAPHY

AUTHORED BOOKS

1. Budko T, *Linhvistychna ekspertyza v Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy* [Linguistic expertise in Expertise in the judiciary of Ukraine] (Turinkom Inter, 2015) 474 [in Ukrainian].
2. Pohoretskyi M A, *Problemy vykorystannia materialiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti v kryminalnomu protsesi* [Problems of using the materials of operational and investigative activities in the criminal process] (Kyiv, RVV NA SBU, 2004) 232 [in Ukrainian].
3. Pohoretskyi M A, *Kryminalno-pravova otsinka materialiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti* [Criminal-legal evaluation of materials of operational and investigative activity] *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia: u 10 t. T. VI: Operatyvno-rozshukova diialnist politsii (militsii) / vidp. red. V V Kovalenko, Ye V Moiseiev, V Ya Tatsii, Yu S Shemshuchenko* (Kyiv, Atika, 2010) 414 [in Ukrainian].
4. Pohoretskyi M A, *Funktsionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi* [The functional purpose of investigative activity in the criminal process] (Kharkiv, Arsis LTD, 2007) 464–496 [in Ukrainian].

EDITED BOOKS

5. Pohoretskyi M A, Serhieieva D B (za red.), *Kryminalistychna taktyka* [Forensic tactics: training.] navch. posib (Kyiv, Alerta, 2016) 67 [in Ukrainian].

ARTICLES

6. Azhniuk L, *Linhvistychna ekspertyza yak yurydychnyi instrument* [Linguistic expertise as a legal tool] (2017) 66 *Movoznavchi studii* 8 [in Ukrainian].
7. Budko T, *Sudovo-linhvistychna ta nesudova (naukova) linhvistychna ekspertyzy (teoretyko-pravovi aspekty)* [Forensic linguistic and non-judicial (scientific) linguistic examinations (theoretical and legal aspects)] (2016) 61 *Kryminalistyka i sudova ekspertyza* 308 [in Ukrainian].
8. Budko T, *Teoretychni aspekty ekspertnoi metodyky kryminalno-pravovoi otsinky informatsii, yaka mistytsia v tekstakh movnykh povidomlen* [Theoretical aspects of the expert methodology of criminal-legal assessment of information contained in the texts of speech messages] (2013) 58 (1) *Kryminalistyka i sudova ekspertyza* 212 [in Ukrainian].
9. Hora I, Kolesnyk V, *Vykorystannia suchasnykh ekspertnykh tekhnolohii dlia vyrishennia okremykh zadach u tradytsiinykh kryminalistychnykh ekspertyzakh* [Use of modern expert technologies to solve specific problems in traditional forensic examinations] (2020) 65 *Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidomchyi naukovo-metodychnyi zbirnyk* 26 [in Ukrainian].
10. Haponchuk V, *Publichni zaklyky do vchynennia zlochynnykh dii: linhvistychnyi analiz* [Public calls to commit criminal acts: a linguistic analysis] (2018) 1 (11) *Istoryko-pravovyi chasopys* 108 [in Ukrainian].
11. Kushnirenko S, Kharatishvili A, *Ispolzovaniye rezultatov lingvisticheskoy ekspertizy v dokazyvanii po ugolovnym delam* [Using the results of linguistic expertise in proving criminal cases] (2019) II *Criminalistics and forensic expertology: science. studies. practice* 200 [in Russian].
12. Pohoretskyi M A, *Kryminalno-pravova otsinka operatyvno-rozshukovoi informatsii u spravakh pro zlochyny proty osoby* [Criminal-legal evaluation of operative-investigative information in cases of crimes against a person] (2001) 16 *Visnyk Un-tu vnutrishnikh sprav* 30–35 [in Ukrainian].
13. Pohoretskyi M A, *Dokazy u kryminalnomu protsesi: problemni pytannia* [Evidence in the criminal process: problematic issues] (2011) 1 (3) *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»* <<http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmapp.pdf>> data zvernennia 18.09.2022.
14. Svyrydova L, *Linhvistychna ekspertyza movlennia na suchasnomu etapi yii rozvytku* [Linguistic examination of speech at the current stage of its development] (2018) 2 *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav* 120 [in Ukrainian].

CONFERENCE PAPERS

15. Tykva V, *Okremi pravovi problemy protydii rozpovsiudzhenniu destruktyvnykh materialiv u merezhi Internet v Ukraini* [Separate legal problems of combating the distribution of destructive materials on the Internet in Ukraine] *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: Naukovo-praktychna konferentsiia* (Kyiv, NA SBU 2019) 133 [in Ukrainian].
16. Pohoretskyi M A, *Aktualni pytannia teorii dokaziv* [Actual issues of the theory of evidence] *Dokazy i dokazyvannia za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy (do 75-richchia z dnia narodzhennia*

doktora yurydychnykh nauk, profesora Mykhaila Makarovycha Mykheienka): materialy mizhnarodnoi naukovo--praktychnoi konferentsii, 6–7 hrudnia 2012 r., m. Kyiv (Kharkiv, Vydavets Strokov D. V., 2013) 15–22 [in Ukrainian].

WEBSITES

11. Ponad 1200 kryminalnykh provadzen shchodo zlochniv proty osnov natsbezpeky rozsliduie DBR [More than 1,200 criminal proceedings regarding crimes against the foundations of national security are being investigated by the SBI] <<https://news.lviv-company.in.ua/ponad-1200-kryminalnix-provadzen-shchodo--zlochyniv-proti-osnov-nachezpeki-rozsliduye-dbr.html>> data zvernennia 18.09.2022 [in Ukrainian].

Cherniak A. M.,

*Doctor of Jurisprudence, Assistant Professor,
Rector of the National Academy*

of the Security Service of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-4958-783X

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/101-111>

CORE COMPETENCY IN RESEARCH OF TEXTS CALLING FOR UNDERMINING THE CONSTITUTIONAL ORDER, TERRITORIAL INTEGRITY AND SOVEREIGNTY OF UKRAINE

Abstract. In a situation where our state has faced a significant number of threats from the Russian Federation, among which threats of information terrorism and extremism represent a significant part of the existing risks, the number of criminal investigations into the facts of committing such crimes has increased. The investigation of almost each of them is associated with the need to use particular knowledge to ensure completeness, comprehensiveness, objectivity and at the same time compliance with reasonable deadlines for pre-trial investigation. The peculiarity of a significant number of modern expert studies conducted in criminal proceedings on extremist crimes is that their objects are products of speech activity which find their expression in oral or written speech and are stored on a storage medium in graphic or digital forms. Both data storage materials and the speech product stored on them are subject to expert research.

The aim of research is to analyse the practice of using the capabilities of forensic examination in order to study texts during the pre-trial investigation of crimes related to public calls for committing illegal actions aimed at undermining the constitutional order, territorial integrity and sovereignty of Ukraine; to reveal the potentials of linguistic expert examination and to justify the need for comprehensive psychological and linguistic studies of texts calling for the perpetration of illegal actions, as well as denial of the legitimacy of resolving legal issues during such examinations.

The study substantiates that the most important tool for identifying, investigating and proving facts of extremist activities aimed at undermining the constitutional order, territorial integrity and sovereignty of Ukraine are forensic examination and expert research. Manifestations of speech extremism become frequent objects of study in forensic linguistic examination. When translating the signs of such extremist crimes into a meta-language of linguistic semantics, two groups of features are distinguished – semantic and pragmatic. By virtue of introduction of the methodology for conducting forensic linguistic, psychological and linguistic examination of materials in criminal proceedings related to the investigation of the facts of calls for extremism and terrorism, modern experts are armed with a system of linguistic categories and methods that must be used in the study of statements that have fallen into the legal sphere. Forensic examinations in such criminal proceedings are also a means of remedial action, since the correctness of its expert evaluation depends on an objective, methodically correct expert assessment of the disputed material. Due to the verbal nature of the objects of expert research, bodies of pre-trial investigation most often appoint forensic linguistic, psychological, psycho-linguistic, and other examinations, as well as various options for complex research.

Keywords: criminal proceedings, forensic examination, linguistic expertise, psychological and linguistic expertise, competence of the expert, calls for committing illegal actions, texts with calls for committing crimes.